
Г л а с н и к
Етнографског института
Српске академије наука и уметности

LV (1)

Београд 2007

Г

Е

И

UDC 39(05)

ISSN 0350-0861

SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS

INSTITUTE OF ETHNOGRAPHY

BULLETIN
OF THE INSTITUTE OF ETHNOGRAPHY
LV
No. 1

Editor in chief:

Dragana Radojičić

Editorial board:

Gojko Subotić, Radost Ivanova, Marina Martinova, Natalija Puškareva,
Elena Uzeneva, Milica Bakić-Hayden, Elefterios Alexakis, Peter Slavkovsky,
Sofija Miloradović, Bojan Žikić, Jelena Čvorović,
Mladena Prelić, Ljiljana Gavrilović

Secretary:

Marija Đokić

Accepted for publication by the reference of academician Dimitrije Stefanović and
associate member of the SASA Vojislav Stanovčić, at VIII meeting of the
Department of Social Sciences SASA, on October, 2007.

BELGRADE 2007

УДК 39(05)

ISSN 0350-0861

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

ЕТНОГРАФСКИ ИНСТИТУТ

ГЛАСНИК
ЕТНОГРАФСКОГ ИНСТИТУТА
LV
свеска 1

Главни и одговорни уредник:

Драгана Радојичић

Уређивачки одбор:

Гојко Суботић, Радост Иванова, Марина Мартинова, Наталија Пушкарева,
Елена Узенева, Милица Бакић-Хајдин Елефтериос Алексакис,
Петер Славковски, Софија Милорадовић, Бојан Жикић,
Јелена Чворовић, Младена Прелић, Љиљана Гавриловић

Секретар уредништва:

Марија Ђокић

Примљено на VIII седници Одељења друштвених наука САНУ
одржаној октобра 2007. године, на основу реферата академика Димитрија
Стефановића и дописног члана САНУ Војислава Становчића

БЕОГРАД 2007

Издавач:
ЕТНОГРАФСКИ ИНСТИТУТ САНУ
Кнез Михаилова 35/III, Београд, тел. 011-2636-804
eisanu@sanu.ac.yu
www.etno-institut.co.yu

Рецензент:
академик Димитрије Стефановић
дописни члан САНУ Војислав Становчић

Лектор:
Софија Милорадовић

Превод на енглески:
Јелена Чворовић

Коректор:
Марија Ђокић

Штампа:
Академска издања
Београд

Тираж:
500 примерака

Штампање публикације финансирано је из средстава
Министарства науке Републике Србије

Део радова у овом Гласнику резултат је рада на пројектима:
Србија између традиционализма и модернизације – етнолошка и антрополошка
проучавања културних процеса (бр. 147020), *Антрополошко испитивање комуникације у*
савременој Србији (бр. 147021) и *Етницитет: Савремени процеси у Србији, суседним*
земљама и дијаспори (бр. 147023), које је у целини финансирало МН РС.

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

39(05)

Гласник Етнографског института = Bulletin of the Institute of Ethnography /
главни и одговорни уредник Драгана Радојичић. – Књ. 1, бр 1/2 (1952) –
Београд : Етнографски институт САНУ (Кнез Михаилова 35/III), 1952 –
(Београд : Академска издања). – 24 cm

Годишње

ISSN 0350-0861 = Гласник Етнографског института

COBISS.SR-ID 15882242

Садржај Summary

Оригинални научни радови

<i>Мирослава Малешевић</i> , Хришћански идентитет секуларне Европе	9
<i>Miroslava Malešević</i> , Christian identity of secular Europe	28
<i>Љиљана Гавриловић</i> , Приче о истини и толеранцији: креатори и креирани	29
<i>Ljiljana Gavrilović</i> , Stories About the Truth and Tolerance: The Creators and the Created	43
<i>Срђан Радовић</i> , Глобализација идентитета у закаснелој транзицији: представе о Европи и Србији међу студентима у Београду	45
<i>Srđan Radović</i> , Globalization of Identity in the Delayed Transition: Notions About Europe and Serbia Among Students in Belgrade	59
<i>Иван Ђорђевић</i> , Владе Дивац – недовршена транзициона бајка	61
<i>Ivan Đorđević</i> , Vlade Divac – Unfinished Transition Fairy Tale	75
<i>Јана Баћевић</i> , Дан заљубљених као Осми март транзиционе Србије. Анализа једног (новог?) празника	77
<i>Jana Bačević</i> , Valentine's Day as the 8 th March of Transitional Serbia. Analysis of a (New?) Holiday	89
<i>Радост Иванова</i> , Свети Валентин vs. Свети Трифон или све в едно	91
<i>Радост Иванова</i> , Свети Валентин vs. Свети Трифун или два у једном	102
<i>Бојан Џикић</i> , Injecting Drug Users' Utilisation of Public Space in Belgrade: Places, Risk-management, and Habitual Life	103
<i>Бојан Жикић</i> , Коришћење јавног простора од стране интравенских корисника дроге у Београду: места, управљање ризиком и навике	113
<i>Александра Павићевић</i> , Друштвена политика према породици – подруштвљавање или крај једне историјске форме?	115
<i>Aleksandra Pavičević</i> , Social Policy Towards the Family – Socialization or the end of a Historic Form?	124

<i>Весна Трифуновић</i> , Формирање социјалних типова у теорији Орина Клапа	125
<i>Vesna Trifunović</i> , Formation of Social Types in the Theory of Orin Klap	139
<i>Мирослава Лукић-Крстановић</i> , Антрополошки концепт спектакла у мрежи ритуала, светковина и догађаја	141
<i>Miroslava Lukić-Krstanović</i> , Anthropological Concept of Spectacle in the Network of Rituals, Ceremonies and Events	155
<i>Марко Стојановић</i> , Етнографска музејска експозиција у функцији комуникационог процеса	157
<i>Marko Stojanović</i> , Ethnographic Museum Exposition as a Function of Communication Process	170
<i>Maria Koumarianou</i> , Cursed Sites and Cursed Practices. Treasure Hunting at Haunted Places. A Case Study from Greece	171
<i>Марија Кумариану</i> , Уклета места и уклета пракса. Потрага за благом и уклета места. Студија случаја из Грчке	192
<i>Lada Stevanović</i> , Ridiculed Death and the Dead: Black Humor – Epitaphs and Epigrams of the Ancient Greece	193
<i>Лада Стевановић</i> , Подсмевање мртвима и исмевање смрти: црни хумор на епитафима и епиграмима античке Грчке	203
<i>Jelena Čvorović</i> , Gypsy Dragon: an Evolutionary Approach to Narratives	205
<i>Јелена Чворовић</i> , Прича о циганском змају: еволуциони приступ наративима	215
<i>Марија Илић</i> , Фолклорна анегдота: између мемората и фабулата – теренска истраживања Срба у Медини (Мађарска)	217
<i>Marija Ilić</i> , Folklore Anecdote Between Memorata and Fabulata – Field Research of Serbs in Medina (Hungary)	232
Прегледни чланци	
<i>Гордана Благојевић</i> , Српске школе и настава српског језика у Грчкој у 20. веку	233
<i>Gordana Blagojević</i> , Serbian Schools and Teaching of Serbian Language in Greece in the 20 th Century	244
<i>Александар Бошковић</i> , Клифорд Герц: једна каријера	245
<i>Aleksandar Bošković</i> , Clifford Gertz : a Career	251
<i>Goran Štrkalj, Victoria E. Gibbon, A.Tracey Wilkinson</i> , Teaching Human Variation: Can Education Change Students' Attitudes Towards 'Race'?	253

<i>Горан Штркаљ, Викторија Е. Гибон, А. Трејси Вилкинсон, Предавања о људској разноликости: може ли образовање променити став студената према схватању „расе“?</i>	258
--	-----

Прикази

<i>Илдико Ердеи, Етнографија музике света – Иван Чоловић, Етно, приче о музици света на Интернету</i>	259
<i>Гордана Благојевић, Светски конгрес: 20th World Congress on Dance Research “Promotion of diversity”</i>	262
<i>Марта Стојић, Радост Иванова, Култура наше свакодневице</i>	263

Александра Павићевић
Етнографски институт САНУ
aleksandra.pavicevic@sanu.ac.yu

Друштвена политика према породици – подруштвљавање или крај једне историјске форме?*

Социјалистичка политика према породици почивала је умногоме на критици традиционалног друштвеног концепта. Због тога је трансформисање традиционалне породичне структуре, економије и моралних назора, на основу којих је породица функционисала, представљало примарне услове изградње новог друштва. Мере социјалне политике биле су, с једне стране, усмерене ка „ослобађању“ чланова породице од различитих врста „принуда“, док су, с друге стране, допринеле већој зависности породице од државе и функционисања институција друштвене заштите. У друштвеној теорији је чак било предвиђено нестајање ове историјске форме, али су догађаји с краја другог миленијума показали да се виталност и „употребљивост“ породице не могу одређивати искључиво економским параметрима.

Кључне речи: породица, породичне функције,
подруштвљавање, социјализам

Овај рад представља део ширег истраживања на тему брака, породице и полног морала у Србији, у другој половини 20. века, којим се бавим током последњих неколико година. Жеља ми је била да направим синтетичку студију у којој би били сакупљени сви битни елементи једног, са становишта људског века, дуготрајног процеса, који је практично отпочео много пре периода мог интересовања и који ни дан-данас није завршен.¹ Фокусирала сам

* Овај текст је резултат истраживања на пројекту бр. 147020: „Србија између традиционализма и модернизације – етнолошка и антрополошка проучавања културних процеса“, који у целости финансира МН РС.

¹ У међувремену, од тренутка када сам предала рад па до данас, из штампе је изашла моја монографска студија, у којој су презентовани резултати истраживања брака, породице и полног морала у Србији у другој половини 20. века. Види: А. Павићевић, *На удару*

се на другу половину прошлог века, јер је свака његова деценија, чак свака његова година, значила рапидно убрзавање динамике културних промена, не остављајући ни простора ни времена за сагледавање целине проучаваних феномена и тиме отежавајући њихово читање и разумевање у садашњем тренутку. Иако је мојим истраживањем, осим аналитичког прегледа литературе из области друштвене теорије, права, етнологије и демографије, било обухваћено и емпиријско (теренско) проучавање релеватних институција у неколико села северне Шумадије (околина Младеновца), у овом раду ћу се задржати на образлагању најфреквентнијих идеја, ставова и концепција о трансформацији породице и о породици уопште, који су били доминантни у друштвеној теорији и друштвеној политици у Србији током периода социјализма.

Интензивна изградња социјалистичког друштва, која је отпочела непосредно након Другог светског рата, одиграла се истовремено на два међусобно условљена колосека – на материјалном и идеолошком. И један и други су, на известан начин, почивали на критици традиционалног друштвеног концепта, почев од његових економских, па до вредносних карактеристика, и одвијали су се под свеобухватном паролом *модернизације*. Политика трансформације почивала је, умногоме, на извесном броју дихотомија којима је била изражена разлика између затечених и пожељних друштвених форми и садржаја. Затечено, које је било означено као *старо, назадно, конзервативно, патријархално и отуђено*, требало је заменити пожељним, односно – *новим, напредним, модерним, егалитарним, демократским, слободним...* Главни носилац затеченог била је сеоска, аграрна породица, а пожељног, како се касније испоставило, породица урбаног типа.² Колико је однос научног мњења према сеоској традицији био негативан, посебно је сажето и експлицитно изнето у једном коментару циља друштвених промена: „Трансформација целовитог животног оквира има јединствени циљ – да чланове породице ослободи идиотизма сеоског живота“.³

Модернизација је подразумевала економско пререструктурирање државе кроз процес интезивне индустријализације и, последично, урбанизације, док је у „нематеријалном“ дискурсу промена доминирала идеја демократизације друштва, односно својеврсна идеологија „слободе“, коју је требало извојевати на свим инстанцама друштвене стварности. Као највиши идеал новог поретка прокламована је дезалијенација друштва, која је требало да буде постигнута

идеологија. Брак, породица и полни морал у Србији у другој половини 20. века, Посебна издања Етнографског института САНУ 57, Београд 2006.

² Zagorka Golubović, *Теоријско-hipотетички оквир за истраживање промена у структури породице*, Sociologija 3, Београд 1966, 9.

³ Anđelka Milić, *Promene društveno-ekonomskih obeležja domaćinstva*, u: *Domaćinstvo, porodica i brak u Jugoslaviji*, Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Beogradu, Београд 1981, 43

еманципацијом његових чланова од сваке врсте принуде – од радне, преко моралне, до религијске.

Иако у научној литератури преовлађује став о условљености друштвених трансформација економско-технолошким факторима и „прогресом“, мислим да се с правом може рећи да је овај процес био првенствено „духовне“ природе, односно, да је његов главни покретач и окидач била атеизација друштва. Изградња модерног друштва (не само у Србији) значила је, у ствари, његову дехристијанизацију и секуларизацију, при чему се, „слобода“ од Бога и „принуда“ садржаних у религијском погледу на свет испоставила као предуслов прихватања свих осталих.⁴ Наравно, овде се нећу задржавати на овим, већ општепознатим чињеницама. Наводим их само као врло битне за антрополошко разумевање, како процеса који су се на глобалном нивоу (независно од социјализма) дешавали након Другог светског рата, тако и релативног неуспеха базичних идеја и задатака модернизације, са којим су се у периоду постсоцијализма суочила сва европска социјалистичка друштва.⁵

На овом месту ћу говорити о подруштвљавању породице,⁶ односно о идеји и ефектима једне од главних мера којима је требало „ослободити“ овај нуклеус друштва. Зашто се породица уопште нашла на „листи“ институција које је требало променити, чега ју је требало ослободити, како је то урађено и које су последице?

Почетак одговора на ова питања налази се у марксистичком схватању односа слободе и приватне својине. Познато је, наиме, да су теоретичари ове оријентације сматрали да је слобода, као највиши циљ новог друштвеног поретка, остварива искључиво у условима апсолутне друштвене једнакости. Приватна својина је виђена као извориште неједнакости, па је трансформација породице – као њеног главног носиоца – била предуслов општих друштвених промена. Процес социјализације породице био је утемељен у идеји да је предуслов развоја демократске породице њено ослобађање од многобројних функција које је традиционално вршила. Ово се првенствено односило на функцију производње, али ни друге области породичног живота нису биле изостављене: потрошња, исхрана, репродукција и социјализација потомства, брига о старима.⁷ Но, на првом месту, породицу је требало ослободити „робовања“ породичној економији. Ово је спроведено већ познатим економским реформама, типа аграрне реформе и национализације.

⁴ Filip Arijes, Žorž Dibi, *Istorija privatnog života* 5, Beograd 2004, 213.

⁵ Vladimir Cvetković, *Usud moderniteta*, u: Srbija u modernizacijskim procesima 20. veka I, Institut za noviju istoriju Srbije, Beograd 1994, 35-58.

⁶ Термин *подруштвљавање* или *социјализација* фигурира у литератури (углавном социолошкој и правној) као врста званичног назива за меру и стратегију социјалне политике према породици, која је требало да доведе до тешње сарадње породице и друштва, односно, која је требало да омогући непосреднији контакт између друштва и појединца.

⁷ Ruža First, *Hipotetski okvir za istraživanje poljoprivredne porodice*, Sociologija sela 40-42, Zagreb 1973, 14.

Ослобађање породице од производне функције требало је да доведе и до укидања односа подређености и економске зависности чланова породице од „врховног старешине – оца породице“.⁸ Овим се, у ствари, радило на укидању његовог ауторитета који, међутим, није био само економске него чак на првом месту, моралне природе, па је његово нестајање значило и нестајање ауторитета традиционалних моралних норми. Ово је, уосталом, и експлицирано у прокламованим циљевима социјализације, који су „традиционализам“ и „конзервативизам“ сеоске породице сматрали главним сметњама друштвених промена. Могућност њиховог превазилажења они су видели у укидању патријархалног морала и ауторитета.⁹ Насилно одузимање земље био је само први у низу потеза којима је требало омогућити интезивнији друштвени (државни) утицај на ову, до тада релативно самосталну и самодоволну групу.¹⁰ С друге стране, тежња за променом основа унутарпородичне организације значила је „ослобађање“ породице од функције посредника на релацији појединац – породица – друштво, што је требало да отвори већи спектар могућности за слободан избор, самореализацију и еманципацију чланова породице у спољном свету. У суштини, међутим, ово је отварало пут директнијем утицају друштва (државе) на појединца. Наиме, задовољење појединачних потреба, које су до тада спадале у домен породичног живота, сада је прешло у надлежност различитих друштвених институција и инстанци, које, логично, нису могле бити довољно обухватне и ефикасне у решавању потреба и проблема на индивидуалном нивоу. Опште и реално повећање појединачних „слобода“, имало је често и друго лице, испољено у чињеници суштинске остављености и отуђености појединца.

Одузимањем великог дела породичног газдинства и „укидањем“ приватне својине укинута је само један вид производне функције породице. Њега је у савременим условима заменила, грубо речено, „производња“ новца за потребе живота породице, што заиста јесте допринело њеном отварању и већој упућености на друштвени систем. Вредновање резултата овог процеса, међутим, под великим је знаком питања, и то понајвише због дисфункционалности система друштвене политике који је почео да се манифестује већ крајем седамдесетих година 20. века. Принудне мере, какве су биле аграрна реформа, конфискација имовине и многе друге, довеле су породицу у ситуацију потпуне зависности од друштвених институција, које, како се испоставило, нису биле у стању да одговоре на њене, сада већ суштинске потребе. Поред тога, подруштвљавање је имало и има своју цену, не само симболичну него, чак преваходно, економску, која је већ дуже времена тешко достижна за највећи број породица у Србији. Може се чак рећи

⁸ Anđelka Milić, n. d., 23.

⁹ Анђелка Милић, *Сеоска породица у процесу мењања*, Зборник Матице српске за друштвене науке 81, Нови Сад 1986, 95-119.

¹⁰ Marko Mladenović, *Mesto porodice u našem društvu*, Osvrt na Prednacrt Ustava FSRJ, Gledišta 1, Beograd 1963, 102.

да је главно или бар најупечатљивије исходиште социјализације био развој потрошачког друштва, а не заштита породице, како је првобитно било прокламовано. Тако се у једној студији релативно новијег датума каже да „потрошачка оријентација“ у модерном сеоском домаћинству сведочи о томе да су се „чланови сеоске породице еманциповали од потчињености газдинству и економско-радним функцијама своје егзистенције, те да породицу, домаћинство и газдинство виде сада као основицу свог свестранијег људског развоја“.¹¹ Осим што се већ на први поглед чини да је „потрошака оријентација“ сумњиво мерило еманципације, овде као да се за тренутак заборавило да је поменути „еманципација“ садржала темељне унутрашње контрадикторности, јер је била наметнута, а не спонтано изабрана животна опција. О релативности самог појма еманципације у поменутом контексту сведочи и наставак истог излагања: „Друго извориште овог преокрета у гледањима и понашањима чланова сеоског домаћинства је неповољно, будући да стимулише вредности и понашања која потцењују радно ангажовање, поготово оно у пољопривреди, а стимулишу престижне и комформистичке вредности.“¹² Свакако, преузевши од породице њене традиционалне функције, држава је почела да на њима профитира, не обезбеђујући овој друштвеној групи, као ни њеним члановима, заштиту коју су уживали у традиционалном социјалном миљеу.¹³ Иако је друштвеном политиком било прокламовано начело које је у односу према породици налагало много већу обавезу и одговорност социјалистичком друштву него што је то био случај са дотадашњим социјално – политичким системима, криза породице била је умногоме изазвана управо неспремношћу друштва да од ње преузме оне функције којих је, већ поменути мерама, била „ослобођена“.¹⁴

Генерално, може се закључити да су улоге којих је породицу требало „ослободити“ сматране конститутивно мање битним. Њихово укидање требало је да акцентује развој емотивних и другарских односа чланова породице,¹⁵ док целина породичног живота, по свему судећи, није узимана у обзир. Загорка Голубовић у једном раду чак прави разлику између „суштинских“ функција породице и оних које то нису, везујући потоње искључиво за традиционални тип породице.¹⁶

Процес подруштвљавања споредних функција породице, дакле – производне и посредничке, требало је да омогући очување слободе породице

¹¹ Анђелка Милић, *Сеоска породица*, 109

¹² Исто.

¹³ „Индустрија помоћи“ породици, која је у Србији још увек релативно неразвијена, само је последња карика у ланцу „спољних“ услуга, без којих савремена породица тешко може да реализује своју свакодневницу.

¹⁴ Marko Mladenović, *Neke alternative porodice*, Gledišta 3, Beograd 1966, 329; Исти, *Istorijske i ideološke veze socijalne politike i porodice*, Sociologija 3-4, Beograd 1973, 474.

¹⁵ Olivera Burić, *Domaći poslovi: ostaci ekonomske funkcije porodice*, u: Porodica i društveni sistem, ur. Olivera Burić, Institut za socijalnu politiku, Beograd 1980, 266.

¹⁶ Zagorka Golubović, n. d., 22.

и њеног идентитета, као и „неприкосновености интима њеног унутрашњег живота“.¹⁷ Ово је практично значило да је редукција породичних функција била усмерена ка ослобађању породице за оне функције које су јој преостале, а то су биле репродуктивна и социјализаторска.¹⁸ Међутим, реалност је била нешто другачија. Наиме, у друштвеној теорији је – као опште мишљење – био прихваћен став да су скоро сви аспекти живота традиционалне породице били подређени њеним економским функцијама. У складу са тим, и рађање је схватано као вид производње (људи), примарно усмерене ка задовољењу економских потреба породице.¹⁹ Загорка Голубовић на једном месту образлаже да је „биолошка, репродуктивна функција у традиционалној породичној организацији такође била тесно повезана са економском, јер акценат није био на природном обнављању врсте, већ на обнављању у економском смислу – у циљу обезбеђења радно способних чланова, који ће на биолошкој основи да продуже традицију и деловање овог малог пословног предузећа“.²⁰ Мора се признати да у оваквом тумачењу чуди како је аутору промакла чињеница да су религијска и верска уверења била прилично битна када је у питању „регулисање“ и, уопште, схватање репродукције у традиционалном друштвеном контексту. Утицај верске догме на овај аспект породичног живота битно је допринео да оно буде најближе ономе што бисмо могли да назовемо „природно обнављање врсте“. Поред тога, учешће свих чланова породице у њеном свакодневном животу и задовољавању различитих потреба јесте чињеница која је више него логична (било да се ради о свакодневном животу и потребама традиционалне или савремене породице и без обзира на начин и размеру у којој у тим потребама учествују потребе појединачних чланова). То, међутим, никако не значи да ове породичне функције треба тумачити као разлог рађања потомства. Економска детерминација породичних функција и различитих аспеката њеног живота донекле се, уосталом, и подразумева, опет независно од типа друштвене организације, те ово становиште и не би ни било толико спорно да се у његовим темељима није налазило негативно и површно вредовање концепта традиционалне породице и начина живота уопште. Због свега тога се, упркос декларативној неприкосновености породичне интима, и рађање потомства нашло на удару социјализације. Ово се, с једне стране, дешавало индиректним путем, тако што је темељна промена у прокламованом систему вредности садржала у себи и (стихијске) промене које су се тичале односа према репродуктивном понашању и полном животу уопште.²¹ Битну улогу у овоме одиграла је и борба за еманципацију жена, која је, ако ништа друго, у датом

¹⁷ Olivera Burić, *Porodica i društveni sistem, završna razmatranja*, u: *Porodica i društveni sistem*, 357.

¹⁸ Ruža First, *Transformacija seoske porodice*, Gledišta 12, Beograd 1972, 1615.

¹⁹ Zagorka Golubović, n. d., 11.

²⁰ Исто.

²¹ Anđelka Milić, *Preobražaj srodničkog sastava porodice i položaj njenih članova*, u: *Domaćinstvo, porodica i brak u Jugoslaviji*, 160.

тренутку афирмисала њихово масовно запошљавање.²² С друге стране, недостатак економских инструмената који би потврдили важност и одговорност родитељског позива, те пропагирање контроле рађања, планирања породице и нужности *превазилажења стихијског карактера репродукције* утицали су директно на промену односа према рађању.²³

Потреба за подруштвљавањем породице, односно, за њеним утапањем у друштво, на неким местима се објашњавала неповерењем према породици као чиниоцу социјализације младих, које је карактеристично за сва социјалистичка друштва.²⁴ У светлу овог образложења логично делује и чињеница да је читав описани склоп идеја и захвата довео до ограничавања „права“ породице на социјализацију потомства, до кога је дошло, између осталог, и смештањем деце у предшколске установе и установе за дневни боравак школске деце. Ово се, наравно, и данас односи више на градске него на сеоске породице, јер је у потоњима још увек чест случај да, у проширеним домаћинствима (каква су најраспрострањенија), најстарија генерација преузима бригу о деци док она не крену у школу. У вези са овим треба поменути да је политика подруштвљавања породице подразумевала и ослобађање појединца од породичних веза и традиционалног односа лојалности према рођацима.²⁵ Иако је на једном месту примећено да се „породица тешко одваја од својих функција“,²⁶ на основу других извора може се закључити да се ово није односило на репродуктивну функцију, као ни на везе солидарности међу рођацима. Изгледа да је породица најлакше усвајала нове репродуктивне моделе, као и да се нестајање сродничке узајамности дешавало брже него што су се развијали институционални или, како се на једном месту називају, „друштвени“ облици солидарности, што је довело до појаве великог броја самачких и старачких домаћинстава и материјално необезбеђених лица.²⁷

На основу свега реченог, јасно је да је највећи број делатности које су традиционално биле везане за породичну групу проглашен излишним. У светлу ове редукције, као и функционалистичког тумачења друштвених институција, које је у друштвеној теорији очигледно било врло присутно,

²² Легализација женских права уопште кретала се узлазном линијом током читавог посматраног периода, али се могућност реалног функционисања система заштите жена и деце у Србији данас, на почетку 21. века, тек назире. Овај процес је утицао, међутим, ако не на промену положаја жена, онда свакако на промену њиховог понашања, које представља главна врата кроз која је држава „загазила“ у породичну интиму. Мислим да није потребно посебно истицати чињеницу да цео склоп наведених околности не делује стимулативно на стабилност породице.

²³ Anđelka Milić, *Preobražaj*, 160; Marko Mladenović, *Neke alternative*, 329.

²⁴ Marko Mladenović, *Istorijske i ideološke veze*, 465–466.

²⁵ Anđelka Milić, *Preobražaj*, 140.

²⁶ Eva Berković, *Mesto lične i zajedničke potrošnje u preobražaju porodice*, у: *Domaćinstvo, porodica i brak*, 97

²⁷ Milić Anđelka, *Preobražaj*, 160.

питање које су поставили неки теоретичари – о смислу даљег опстанка породичне друштвене форме – звучи сасвим сувисло.²⁸ Овде је неопходно поменути да је у научном мњењу, као могући епилог трансформације, односно кризе породице, предвиђан њен нестанак. При томе, ова могућност је тумачена више као „коллатерална“ штета једног ширег друштвено-економског реструктурирања, него као његов циљ. Иако се опис реалног стања ствари налази негде између ова два тумачења, односно, иако је процес трансформације породице био истовремено и циљ и последица глобалних друштвених кретања, на основу неких разматрања може се закључити да је очекивани и жељени, дакле – планирани исход социјалистичке идеологије ипак било нестајање породице. То се желело постићи потпуним негирањем значаја улога које је она имала и њеним потпуним утапањем у ширу друштвену заједницу.²⁹ Овоме у прилог свакако иде и чињеница да се у Преднацрту Устава ФСРЈ нигде није ни помињала породица. Неколико ставки овог документа било је посвећено регулисању брачне заједнице, односу родитеља и брачне, као и ванбрачне деце, равноправности полова и посебној заштити жена и омладине,³⁰ али су породица као целина и мере њене заштите једноставно изостављени. Поред тога, одредбе о породици које су биле расуте у разним другим актима, како је писао М. Младеновић, „често не стимулирају, већ дестимулишу породичну групу“.³¹

Но, да ли због генералног краха социјалистичког система, или због чињенице да се функционалност породице као институције очигледно не може ограничити њеним „техничким“ делатностима, породица је ипак „преживела“ до данашњих дана. Већ у раду из 1973. године Младеновић пише да се, напустивши концепције о слободном браку, слободи љубави, једностраном разводу, друштвеном васпитању деце и слично, „социјалистичке земље поново окрећу породици, прокламујући начело да само чврста, снажна породица може да обезбеди био-социјалну репродукцију личности.“³² Доста година касније, 1995. године, и Анђелка Милић одаје признање породици, сматрајући да је она „централни топос свакодневице, њен организациони центар. Она је зона стабилности унутар стално флукутирајућих токова свакодневице и варијабилних историјских кретања. Она јесте једини и главни преостали ресурс који појединцима остаје након што је друштво подлегло разарању и расулу“.³³ Чини се да је, иако у перманентној кризи и немогућности да одговори на све егзистенцијалне и мање егзистенцијалне потребе својих чланова, иако најчешће у потпуности лишена средстава и мера којима би те чланове „контролисала“ и усмеравала, породица на путу да

²⁸ Zagorka Golubović, n. d., 7.

²⁹ Marko Mladenović, *Neke alternative*, 324.

³⁰ Marko Mladenović, *Mesto porodice*, 96.

³¹ Исто.

³² Marko Mladenović, *Istorijske i ideološke veze*, 465.

³³ Anđelka Milić, *Svakodnevni život i porodica u vrtlogu društvenog rasula: Srbija 1991-1995*, у: *Društvene promene i svakodnevni život, Srbija početkom devedesetih*, Beograd 1995, 140.

најзад добије статус институције чије се постојање не може ограничити ни дефинисати искључиво економско-историјско-политичким параметрима.

Генерално, иако су „неупитне“ истине социјалитичке идеологије и друштва – као што су еманципација жене и посебна заштита материнства, еманципација детета, подруштвљавање породице – бар теоријски биле усмерене ка хуманизацији породичних односа и развоју индивидуализма као начина „слободног зближавања, другарског и демократског повезивања чланова породице“, ³⁴ о њиховој вредности или, макар, о њиховој применљивости морамо судити на основу њиховог реалног друштвеног учинка. Пораст броја самачких и старачких домаћинстава, брачних парова без деце, свих облика ванбрачних заједница, ванбрачног наталитета, непотпуних породица, самохраних мајки, разведених и напуштених, пораст броја случајева породичне патологије, сукоби генерација, психичке, полне и социјалне неусклађености, дезорганизација породице, негативан став према обавезама које брак, односно породица доноси... чини се да представљају добар индикатор неуспеха својеврсне световне догме. ³⁵

Демократизација друштва и породице и данас је основна премиса и у друштвеној теорији и у прокламованим вредностима друштвене политике. Оно што се, међутим, није променило, јесте став у вези са тим шта се може сматрати истинском демократизацијом. Чињеница да би садржај овог појма требало мењати у односу на историјско искуство, а још више у односу на реалне и темељне потребе људског друштва, остаје зато још увек ван домета антрополоитичке стратегије и праксе.

³⁴ Marko Mladenović, *Neke alternative*, 327; Исти, *Istorijske i ideološke veze*, 470.

³⁵ Marko Mladenović, *Podruštvljavanje porodičnog prava*, у: *Porodica i društveni sistem*, 364; Исти, *Преображај породице у Југославији*, *Анали Правног факултета* 5-6, Београд 1969, 563; Vojislav Đurić, *Neki uzroci atomiziranja porodice poljoprivrednika*, *Sociologija sela* 19-20, Zagreb 1967, 58; Anđelka Milić, *Preobražaj srodničkog sastava*, 144; Marko Mladenović, *Istorijske i ideološke veze*, 462; Vera Erlih, *Trideset i tri godine transformacije porodice*, *Sociologija sela* 31-32, Zagreb 1971, 164.

Aleksandra Pavićević

Social Policy Towards the Family

-Socialization or The End of a Historic Form?-

Key words: family, family functions, socialization, socialism

Intensive development of socialist society, which started immediately after Second World War, proceeded simultaneously on two mutually conditional tracks: on material and ideological. In certain way, both were based on the critique of traditional social concept: starting from its economic and all the way to value characteristics under all encompassing parole of “modernization“. The policy of transformation was mostly based on certain number of dichotomies that expressed the difference between past and preferred social forms and contents. Past, which was defined as *old, regressive, conservative, patriarchal, alienated* should be replaced by preferred, that is, by *new, progressive, modern, egalitarian, democratic, free...* The mainstay of the past was village, agrarian family, while the mainstay of the preferred was, as it appeared later, urban type family. Modernization implied economic restructuring of the state through the process of intensive industrialization and consequently, urbanization while “non-material“ discourse of changes was dominated by the idea of democratization of society, that is, a specific ideology of “freedom“ that had to be won on all instances of social reality. In-alienation of society was proclaimed as the highest ideal of the new order, which should be achieved by the emancipation of its members from all types of coercion-from work, through moral and up to religious coercion. Even though there is a prevailing viewpoint in scientific literature about the conditionality of social transformations by economic and technological factors and “progress“, I think that it can be rightly said that this process was primarily of “spiritual“ nature, that is, that its main mover and trigger was the process of atheism of the society. Development of modern society (not only in Serbia) meant in fact its de-Christianization and secularization, where “freedom“ from God and “coercions“ contained in the religious view of the world became precondition for accepting all others.